

Osmanlı'da Kadılık Yargı Yönetimi

"Osmanlı'da kadıların tahsiline ve yetiştirilmesine çok büyük ehemmiyet verilmiştir. Tahsilsiz sadrazam dahi olunabilirdi. Fakat en küçük kazaya kadı olunamazdı. Kadıların, medresenin yüksek derecelerinden Medresetül-Kuzât'tan mezun olmaları şarttı."

Eski hukukumuzda kaza denilen yargı yetkisi, eğer ehil ise bizzat devlet reisine tanınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Dört Halife devrinde tatbik edilen esas budur. Ancak sonraları, yargı yetkisini, İslâmî hükümleri tatbik açısından bağımsız olan, halifeye idarî açıdan bağlı bulunan kadılar yürütmeye başlamıştır. Kadı, Halife olan devlet başkanının vekili olarak adaleti temsil ederdi. Osmanlı'da "Hakimüş-şer'i" ve daha sonra "Alelittlak Hâkim" denilen "kadı" kelime olarak "hükmeden", "yerine getiren" mânâlarına gelmektedir. Kadı, Osmanlı adlî teşkilâtında şer'i ve hukukî hükümleri tatbik eden, ayrıca devletin emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahiptir. Osmanlı kaynaklarında "kadı" kelimesine ilk defa Osman Gazi devrinde rastlıyoruz. Bilecik'in fethinden sonra Dursun Fakih, Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edilerek Osman Gazi adına hutbe okumuştur. Dolayısı ile ilk kadı olarak Dursun Fakih'in Bilecik Kadılığı'na getirildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk nizamı temelde İslâm Hukuku olup, reayanın büyük bir çoğunluğu da Hanefî mezhebine mensup olduğundan kadılar Hanefî mezhebine mensuptu. Ve böyle olması gerekirdi. Dolayısı ile Osmanlı'nın sert ve hukukî bütün davaları Hanefî fıkhı üzerine çözerdi. Fakat hemen şunu belirtmek gerekir ki, insanlar kadının Şafiî, Malikî, Hanbelî ve diğer mezheplere göre hükmetmesini isteme hakkına sahipti. Böylece kadının bütün mezheplerin görüşlerini bilmesi gerekirdi.

Kadılar

Osmanlı'da kadıların tahsiline ve yetiştirilmesine çok büyük ehemmiyet verilmiştir. Tahsilsiz sadrazam dahi olunabilirdi. Fakat en küçük kazaya kadı olunamazdı. Kadıların, medresenin yüksek derecelerinden Medresetül-Kuzât'tan mezun olmaları şarttı. Medresetül-Kuzât'tan mezun olan kadı adayı, kazasker divanında bir nevi staj gördükten sonra ancak kadı olarak tayin edilirdi. İsteyenler ise bir müddet müderrislikleri sırasında derecelerine göre kadılığa getirilirdi. Kadı tayini 14. ve 15.

yüzyıl Divân-ı Hümâyûn toplantılarında Rume- li ve Anadolu kazaskerlerinin arzı ve padişahın onayı ile olurdu. Bu şekil Fatih devrinden itibaren özellikle divan toplantılarında vezir-i azamın başkanlığında toplanmaya başlanmasından sonra değişmiş ve kadı, kazaskerlerin teklifi ile vezir-i azam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. Dereceleri itibarı ile kadıların sınıflandırılması da şu şekildedir: Kadılar önce "Mevleviyet" denilen büyük kadılıklar ve kaza kadılıkları olmak üzere iki gruba ayrılır. Bunların dışında fevkalâde hallerde memleketin asayişini temin için toprak kadıları adıyla seyyar kadılar, dava ve şikâyetleri dinlemek üzere merkezden görevlendirilen Mahayif Müfettişleri de bulunurdu.

Kadılık müddeti devirlere göre 18 aydan 3 seneye kadar değişmiştir. Sürelerini dolduran kadılar bir üst dereceye yükselmek için sıra beklerlerdi. Bu müddet zarfında İstanbul'a gelirler ve kazasker dairesine devam edip, tecrübe kazanır, sırası gelince derecesine uygun tayin olunurdu. Şayet bir kadılığa birden fazla aday çıkarsa imtihan yapılır ve en ehil olan tercih edilirdi. Osmanlı adalet sisteminde kadılık müessesesi bu kadar teşkilâtli ve bu kadar ehemmiyet arz etmektedir. Bundan da Osmanlı'nın adalete ne kadar ehemmiyet verdiğini anlıyoruz.

Kadıların Görevleri

Kadılık Müessesesi İslâm devlet düzeninde en önemli müesseselerden biridir. İslâmî hüviyet arz eden bir cemiyetin işlerlik gösterebilmesi, onun İslâm hukukuna uygun bir yaşayış içerisine girmesiyle mümkün olabilir. Bu bakımdan kadıların statü ve vazifeleri son derece ehemmiyetlidir. Osmanlı adlî

teşkilâtının temel taşı olan kadılar buldukları yerlerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, bazen mülkî amiri bazen de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı. Noterlik vazifesini ifa eder, vergilerin toplanıp orduya ulaştırılmasına nezaret eder, bölgesinde asayiş amirliği yapar, bir kısım eşkıyanın yakalanıp merkeze gönderilmesi vazifesine bakar, loncaları denetlerdi. Kadılar buldukları idarî birimde özellikle küçük yerlerde yürütmeye ilgili birçok görevleri yerine getiren ve devletin doğrudan doğruya kendisine muhatap olduğu birer idarecidirler.

Aynı zamanda kadılar çarşı pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gerekli vasıfları, fiyatları denetleyen, narh koyan ve bugün büyük ölçüde belediyeler tarafından ifa edilen birçok görevi yerine getiren mahallî yöneticilerdir. Onların bu konudaki en büyük yardımcıları ihtisab ağası ve muhtesib denen görevlilerdir. Keza kadılar mahallindeki vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini, vergilerin kanunnâme hükümlerine uygun toplanmasını denetleyen, imam, hatip, vaiz gibi görevlileri tayin eden, para ayarlarının kalpazanlar tarafından bozulmaması için gerekli tedbirleri alan, has ve timarları teftiş eden birer kamu görevlisi de olmaktadır. Osmanlı ordusunun sefer sırasında ihtiyaç duyduğu malzemenin temini gibi lojistik hizmetler de keza kadıların görevleri arasındadır. Bütün bu görevlerine vakıfların kurulması ve senetlerinin tanzimi, köle azadı, vasiyetnâmelerin düzenlenmesi, terekenin taksimi, alım satım, kıra, vekâlet, rehin, nikâh akitleri gibi her türlü hukukî işlemlerin yapılması boşanmaların tescili gibi bugün bir kısmı noterler, evlenme ve nüfus memurları tarafından yapılan hizmetler de eklenirse, Osmanlı Devleti'nde kadının ne kadar çeşitli kazâî, mülkî, askerî vs. görevleri üstlendikleri görülmektedir. Bütün bu yaptığı işlerle kadı yargı ve yürütmeyi kendisinde birleştirmiş olmaktadır. Bu durum Tanzimat döneminde kadar devam etmiş, bu dönemden sonra kadıların idarî görevleri tayin edilen vali, kaymakam ve sair idarecilere devredilerek uhdesinde sadece kazâî görevler bırakılmıştır. Görüldüğü gibi günümüz hâkimlerinden kat kat fazla vazifeleri olan kadılar bu mesuliyetlerini şahsî istisnalar bir tarafa bırakılırsa son dönemlere kadar aksatmadan ifa etmeye çalışmışlardır.

Kadılıkta Aranılan Şartlar

Kadı'nın tam ehliyetli olması yani akıl-baliğ olması şarttır. Kadı'nın Müslüman olması şarttır. Zira kadılık şer'î hükümleri

icra eder. Kadıların, Hanefî fıkhı dışında içtihat melekesine sahip olmaları, erkek olmaları, faksık, günahkâr olmaması şartları da vardır. Herhalde bundan da kadıların güçlü iradeye sahip olmaları gerektiği anlaşılır. Zira nefsinin terbiye ve ıslah edememiş kimse adaleti hakkıyla yerine getiremez. Kadı'nın, medresenin yüksek derecelerinden mezun olması gerekir.

Kadıların Uyması Gereken Temel Esaslar

Kadı, taraflar arasında din, dil, ırk farkı gözetmeksizin adalet ve hakkaniyetle karar vermeli. Böylece kadı taraflardan birinin Müslüman, diğerinin gayr-i Müslim olmasında veya biri avam, biri fakir, biri zengin olsun fark etmez, kararları adaletle uygun olarak verir. Biz bunun en güzel misalini devrin sultanı Fatih'in, diğerinin bir Rum mimar olan Sinan-ı Atikle muhakeresinde görüyoruz. Kadı Hızır Çelebi, Fatih'in elinin kesilmesine karar verir. Bu meselede ne kadı karar verirken tedirginlik geçirir, ne de Fatih kadıya kızıp azleder. Hatta kadıyı görevinden azletmek şöyle dursun karara dahi itiraz etmez. İşte bu misal dahi Osmanlı Devleti'nin dolayısı ile İslâm adaletinin hakkaniyetini gözler önüne serer.

Osmanlı adlî teşkilâtında zulüm yapacak olan kadıyı, halkın Divân-ı Hümayûn'a şikâyet etme hakkı vardır. Kadı, her iki taraftan hiçbirinin hediyesini kabul etmemelidir. Taraflardan hiçbirinin davet ve ziyafetine gitmemelidir. Kadı, vazifesinde hassasiyet göstermelidir. İhtiyaç duyulduğunda ise ehliyetli şahıslardan hukukî mütalâa ve fetva istemeli onlara danışmalıdır. Kadıların en önemli vazifelerinden birisi de davayı sürüncemede bırakmamasıdır. Zira en büyük adaletsizlik hemen tevzi edilmeyen adalettir.

İşte Osmanlı adalet sisteminin günümüzdeki adalet sisteminden üstün taraflarından birisi de çok süratli işlemesiydi. Bu konuda iki veya üç celse nadirdir. Genellikle davalar bir celsede

hükme bağlanırdı. Ayrıca bu konuda hükmü geciktirecek oyunlardan hiçbiri tatbik edilemezdi. En zor davalar dahi adalet mekanizmasının işlerliği karşısında bir saat içerisinde hükme bağlanırdı. Hukukî olsun cezaya müteallik olsun dünyanın hiçbir yerinde davalar bu kadar kısa sürede halledilemezdi. Dava sayısı kalabalık olan İstanbul gibi yerlerde Gece Naibleri vardı. Bunlar davalara kadı namına takip ediyorlardı. İddia edildiğinin aksine Osmanlı şer'î mahkemelerinde uygulanan İslâm Hukuku, zamanın diğer hukuk sistemleri gibi, ceza yargılamasını suçlunun cezalandırılması gayesine göre düzenlemiş tipik bir dinî yargılama hukuku değildi. Osmanlı yargılama hukuku, kendine özgü olarak, hem kişilerin haklarını teminat altına almaya, hem de kamu düzenini korumaya yönelik bir usul hukukuydu. Adaletin gecikmesini zulüm saydığı için ceza yargılamasının bir gayesinin de yargılamanın en kısa sürede ve en az masrafla gerçekleşmesi olduğunu kabul etmiştir. Osmanlı adlî teşkilâtında kadıların yardımcıları ise; Naibler, Muhzırlar, Çavuşlar, Subaşılar, Müşavirler, Kâtipler, Müftü ve İmamlar, Kassamlardı. Adaletin tecellisinde ciddi katkıları vardı.

Kaynaklar

- Abdulaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku, İstanbul 1986, s.124.
 Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osman*, İstanbul, 2007, s.18.
 Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, 1993, Milli Eğitim Bakanlığı, s. 245.
 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1988, s. 91-103-109.
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 795-1812; Bkz. Mecelle, Ali Himmet Berki tarafından yeni harflerle *Açıklamalı Mecelle* başlığıyla yayımlanmıştır (Hikmet Yayınevi 1978).
 Dr. Osman Öztürk'ün *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle* (1973) adlı eseri de Mecelle'nin tam metnini içerir.
 Mehmet Neşri, *Cihannümâ*, C. I, İstanbul 2009, s. 110-111.
 Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, İstanbul 1922, C. I, s. 273.
 Resul Kesenceli, 231 Numaralı Maraş Şer'îye Sicilleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
TDV Şer'îye Sicilleri, C. 1, İstanbul 1988, s. 71.
 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 10, İstanbul 1970, s. 270.
 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 109-112.